

**СТАТУСНІ ОРІЄНТАЦІЇ ПРЕТЕНДЕНТІВ
НА РОСІЙСЬКЕ ДВОРЯНСТВО З
ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ У 1780-90-Х РР.
(НА МАТЕРІАЛАХ РОДОСЛОВНИХ
КНИГ ДВОРЯНСТВА ЧЕРНІГІВСЬКОГО
НАМІСНИЦТВА)**

У статті висвітлюються особливості нобілітаційних процесів української еліти в кінці XVIII ст. Через призму статистики характеризуються статусні орієнтації українських претендентів на російське дворянство. На основі аналізу родословних книг дворянства Чернігівського намісництва визначається кількісний та якісний склад претендентів на дворянство з Лівобережної України.

Ключові слова: дворянство, нобілітація, статусна орієнтація, еліта, родословна книга, дворянський рід.

В кінці XVIII ст. соціальна еліта Лівобережної України набула статусу російського дворянства. Цей процес в історичній літературі визначається по різному. Найбільш поширеними термінами є перетворення, кооптація, нобілітація, легалізація. Особливостям протікання цього процесу значну увагу приділяли дореволюційні історики (Д. Міллер, О. Лазаревський, В. Модзалевський) та діаспорні дослідники (О. Оглоблин, З. Когут, В. Свербигуз). Досить популярна ця тема і в сучасній українській історіографії, про що свідчать ґрунтовні дослідження В.Панашенко, Т.Литвинової, В. Кривошеї, Б. Галя та ін. Але попри тривалу традицію дослідження та доволі значний історіографічний доробок, в історії українського дворянства залишається низка аспектів, які висвітлені досить поверхово. Серед них в тому числі такі здавалось би ключові питання як кількість, соціальний склад та майнове становище зачислених у російське дворянство представників української еліти. Між тим без ґрунтового аналізу зазначених проблем соціальний портрет українського дворянства видається неповним, а мотиви соціальної поведінки та світоглядні характеристики не пояснюваними.

Ми спробуємо висвітлити один з аспектів нобілітаційного процесу української еліти, а саме статусні орієнтації претендентів на російське дворянство. Основою для наших висновків є статистичний аналіз родословних книг дворян Чернігівського намісництва 1788 та 1790 рр.

Як зазначили ще радянські дослідники російського дворянства В.Кабузан та С.Троїцький, намісницькі а з 1796 р. губернські родословні книги були головним джерелом інформації про дворянство як для державних органів Російської імперії (на них ґрунтувались звіти губернаторів Сенату про кількість «всякого роду людей» та державні окладні книги в які з 1830 р. почали вписуватись «для одного тільки рахунку» і неподатні стани), так і для науковців – статистиків та істориків [1, 157]. Дворянські родословні книги були запроваджені

в Російській імперії у 1785 р. Жалованою грамотою дворянству. Їх створення було покладене на спеціальні комісії намісницьких (з 1796 р. губернських) дворянських зібрань, виборні чиновники яких і розподіляли дворян відповідно до поданих формулярних списків та документів, що засвідчували дворянський статус осіб по відповідним шести частинам родословної книги. Кожні три роки родословні книги мали оновлюватись з метою фіксації померлих та новонароджених дворян. Хоча внесення родів до родословної книги було справою не обов'язковою і добровільною, родословні книги від самого початку перетворились в один з головних документів, що засвідчував дворянський статус особи.

Оскільки в намісництвах, створених на території колишньої Гетьманщини, до 1785 р. приналежність місцевої еліти до імперського дворянства було юридично не оформлене, діяльність тут дворянських комісій по створенню родословних книг крім суто бюрократичної функції впорядкування та фіксації змін в дворянських корпораціях отримала ще й легалізуюче значення [2, 43], оскільки саме комісії визначали, чи вносити той чи інший рід до числа російського дворянства.

Предметом нашого дослідження є дві перші редакції родословних книг Чернігівського намісництва, створених у 1788 та 1790 рр. [3; 4] Оскільки територія намісництва складала приблизно третю частину земель колишньої Гетьманщини, статистичний аналіз даних дворянства цього регіону можна вважати достатньо репрезентативним для всього регіону.

При аналізі родословних книг ми будемо використовувати наступні терміни.

Голова дворянської родини – особа (чоловік, або в разі його смерті вдова), особисто записана в родословну книгу як дворянин (дворянка) і власник дворянських маєтностей.

Дворянська родина – група безпосередніх родичів (дружина та діти) записаного у родословну книгу дворянина. Малі дворянські родини склалися з однієї шлюбної пари та неодружених або одружених дітей (в останньому випадку маються на увазі сини). В родословні книги кожна мала родина записувалась в одну графу як сім'я. Але складні родини, які включали кілька сімей братів або дядьків та племінників і володіли спільними нерозділеними маєтностями, в родословні книги записувалися у окремі графи - відповідно до кількості сімей. При обрахунку маєтностей таких складних родин їхніх спільних селян ми ділили порівну за кількістю малих сімей. До числа дворянських родин ми включили неповні сім'ї (родини вдівців та вдів), а також холостяків. Останні, будучи потенційними головами майбутніх родин, вписувалися в родословні книги особисто.

Дворянський рід – група родин, об'єднаних кривим родством по чоловічій лінії (родини братів, дядьків та племінників). Роди в родословних книгах записувалися під одним прізвищем і могли

складатись від однієї до кількох десятків родин.

Між двома варіантами родословних книг є певні відмінності. Зокрема родословна книга 1788 р. інформаційно більш насичена. За формою вона являє собою таблицю, яка складається з семи секторів. В окремі сектори таблиці вписувались прізвище, ім'я та вік дворянина (1), сімейний стан, ім'я та соціальне походження його дружини (2), імена та вік його дітей (3), кількість душ, якими він володів за останньою ревізією, та спосіб їх отримання (спадок, купівля, придане, пожалування) (4), повіт, в якому проживав дворянин (5), його чин або посада (6), службовий статус (військова, статська, придворна служба чи відставка) (7). В 1790 р. форма таблиці спростилась до 5 секторів. Зокрема вилучені були сектори «чин» та «службовий статус». Причому, якщо чин дворянина почав писатись в першому секторі після його прізвища та імені, то службовий статус не вказувався взагалі. Крім того в першому секторі не вказувався вік дворян. В той же час більш повні дані в книзі 1790 р. подавались по дворянським вдовам – вказувався статус їх померлих чоловіків.

Загальна кількість дворян, внесених до обох варіантів родословних книг, складала 2459 родів, 5530 родин, 12755 осіб чоловічої статі. Причому порівняння кількісних параметрів чисельності дворянства між двома редакціями родословних книг демонструє значні відмінності. Частина дворян в родословну книгу 1790 р. не потрапила і навпаки доволі значна кількість дворян додалась. Зокрема в 1, 2, 3, 4 та 6 частини родословної книги 1790 р. було внесено додатково 429 нових родів, 889 родин, та 1856 осіб чоловічої статі. Не було ж перенесено у ці ж книги з попереднього варіанту 92 роди, 326 родин і 757 осіб. Звірка новозаписаних з вибулими по всіх частинах родословних книг виявила, що 42 роди у складі 102 родин загальною кількістю 267 осіб просто змінили своє «місце прописки» при перереєстрації у 1790 році, тобто були перенесені до інших частин. Таким чином «чистий приріст» дворян за родословними книгами з 1788 по 1790 рр. склав 387 родів (20%), 787 родин (18,2%) та 1589 осіб (15,7%). В той же час доля 49 родів (2% від загальної кількості), 224 родин (4%) і відповідно 490 осіб (3,8%), не внесених у редакцію родословної книги 1790 р., наразі залишається невідомою.

Отже структура родословної книги дозволяє визначитись з статистикою орієнтацій, якими керувались українські претенденти при визначенні своїх претензій на дворянство.

Згідно Жалуваної грамоти 1785 р. дворянство Російської імперії поділялось на 6 категорій і записувалось відповідно у 6 частин Родословної книги.

В першу частину книги записувались дворяни, чий предки були жалувані дворянством за попередні сто років. В Родословній книзі чернігівського дворянства до першої частини було записано 491 рід, 1133 родини (2710 осіб чоловічої статі), що

	Родословна книга 1788			Родословна книга 1790			Дворяни, не внесені до родословної книги 1790 р.			Дворяни, внесені до обох варіантів книг		
	родів	родин	дворян (ч.с.)	родів	родин	дворян (ч.с.)	родів	родин	дворян (чол.с.)	родів	родин	дворян (ч.с.)
Ч.1	431	992	2392	471	1071	2580	20	62	130	491	1133	2710
Ч.2	1102	1928	4479	1353	2431	5526	53	115	285	1406	2546	5811
Ч.3	61	67	168	66	69	168	7	7	18	73	76	186
Ч.4	159	486	1122	277	765	1728	3	36	74	280	801	1802
Ч.5	3	5	12	3	5	12	-	-	-	3	5	12
Ч.6	182	837	1969	197	863	1984	9	106	250	206	969	2234
Разом	1938	4315	10142	2367	5204	11998	92 (43 п) 49	326 (102 п) 224	757 (267 п) 490	2459	5530	12755

Таблиця 1. Кількісний розподіл дворян по 6 частинах дворянської родословної книги Чернігівського намісництва складало 20,5% від їх загальної кількості.

В другу частину записувались так звані «військові дворяни» – ті, хто досяг дворянського статусу на основі військових чинів. В Чернігівському намісництві в цю категорію потрапило 1406 родів, 2546 родини (5811 осіб чоловічої статі), що складало 46% від їх загальної кількості.

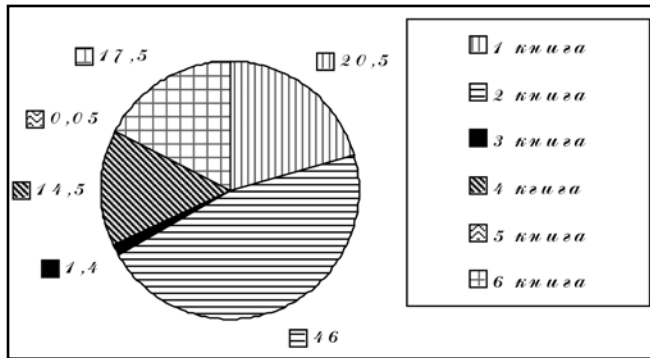
Третю частину книг мали формувати особи, що могли підтвердити дворянський статус цивільною, так званою, статською службою. До третьої частини родословної книги Чернігівського намісництва було вписано 73 роди, 76 родин (186 осіб чоловічої статі) – 1,4%.

Четверта книга об'єднувала іноземні дворянські роди. В Чернігівському намісництві в цю категорію потрапило 280 родів, 801 родина (1802 особи чоловічої статі) – 14,5%.

В п'яту книгу мали вноситись титуловані дворяни. В Чернігівському намісництві серед титулованої знаті значилось всього 3 роди, 5 родин (13 осіб чоловічої статі) – 0,05%.

В шостій частині записувались так звані «давні» дворянські роди, чий визнаний дворянський статус був старшим 100 років. В Чернігівському намісництві таких родин виявилось 206 родів у складі 969 родин (2226 осіб чоловічої статі) – 17,5% (Діаграма 1.).

Розподіл по книгам здійснювався дворянськими комісіями намісництв на основі поданих дворянами доказів. Відтак визначені статистичні дані дозволяють проаналізувати рівні домагань української еліти під час її нобілітації. Зокрема записані у першу та шосту частини родословної книги дворяни формували корпус «родовитих» дворян. Його можна доповнити записаними і до четвертої частини, оскільки на статус

Діаграма 1. Розподіл дворян Чернігівського намісництва по частинам Родословної книги

«іноземних» претендували переважно ті родини, які вели свій родовід від шляхетських фамілій Речі Посполитої XVII – першої половини XVIII ст. В Чернігівському намісництві на цю роль претендувало 52,5 % претендентів (2903 родини). Сама їх поява була визначальною поступкою з боку влади на користь української еліти, оскільки до цього часу формула «в Малоросії дворян немає» відсікала переважну більшість її представників від імперського вищого стану як на юридичному так, і на побутовому рівнях.

Дворяни, записані до другої та третьої частин, обґрунтовували свій дворянський статус на основі військової або цивільної служби. Разом вони складали 47,4 % від загального числа дворян (2622 родини). Причому зважаючи на те, що на момент створення книг пройшло зовсім небагато часу від ліквідації війська Гетьманщини (1783 р.) та адміністративної реформи, яка замінила автономні військово-адміністративні інституції імперськими органами (1781 р.), під службою розумілась не лише імперська служба, але й служба в апараті Гетьманщини. Не дивно, що переважна більшість (97 %) з числа «вислужених» дворян потрапила до другої частини. Воєнізований апарат Гетьманщини не забезпечував простору для кар'єри цивільних службовців. Юридичне оформлення українського «служивого» дворянства також можна розглядати значним кроком імперської влади назустріч очікуванням української еліти, адже до 60-х рр. XVIII ст. чини козацької адміністрації, не включені до Петровської рангової таблиці, не давали юридичного права на дворянство Російської імперії.

Посилання

1. Кабузан В. М. Изменение в численности, удельном весе и размещении дворянства в России в 1782-1858 гг. / В.М. Кабузан, С.М. Троицкий // История СССР. – 1971. – № 4. – С. 153-169.
2. Свербигуз В. Старосвітське панство / В. Свербигуз. – Варшава : [б. и.], 1999. – 248 с.
3. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського (далі ІР НБУ), ф. VIII, од. зб. 528, ч. 1-4.
4. ІР НБУ, ф. VIII, од. зб. 533, 534.

Дудченко Г.Н. Статусные ориентации претендентов на российское дворянство с Левобережной Украины в 1780-90-х гг. (на материалах родословных книг дворянства Черниговского наместничества)

В статье освещаются особенности нобилитационных про-

цессов украинской элиты в конце XVIII в. Сквозь призму статистики характеризуются статусные ориентации украинских претендентов на русское дворянство. На основе анализа родословных книг дворянства Черниговского наместничества определяется количественный и качественный состав претендентов на российское дворянство из Левобережной Украины.

Ключевые слова: дворянство, нобилитация, статусная ориентация, элита, родословная книга, дворянский род.

Dudchenko H.M. Status orientations of applicants on the Russian nobility from Left-bank Ukraine in 1780-90th (on materials of genealogical books of the nobility of Chernigov region)

In the article light up the features of nobilit processes of the Ukrainian elite at the end of the XVIII century. Through the prism of statistics the status orientations of the Ukrainian applicants are characterized on the Russian nobility.

Key words: nobility, status orientation, elite, genealogical book, nobiliary family.

02.04.2013 р.

УДК 94 (477.15) «17/18»

Б.О. Галь

КОМПЛЕКТАЦІЯ КАДРІВ ГОРОДНИЧИХ МАЛОРОСІЙСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ

У статті висвітлюються особливості процесу комплектації кадрів городничих Малоросійської губернії (1797-1800).

Ключові слова: губернія, місто, поліція, городничий, призначення, заміщення.

Історія місцевих поліцейських структур Російської імперії на зламі XVIII-XIX ст. являє собою питання одночасно цікаве і складне для дослідження. Нечітка правова визначеність статусу і майже повна невизначеність кола повноважень поліціантів, відсутність формальних і, навіть, неформальних правил взаємодії з місцевим населенням, несталий склад керівних/контролюючих органів ставлять до часу під сумнів спроби будь-яких узагальнень і, навпаки, привертають особливу увагу до прецедентів, зокрема, малоросійських.

Фрагментарне вивчення проблеми було започатковане російськими поліцейськими чиновниками, правознавцями та істориками кінця XIX – початку XX ст. і після значної перерви відновилося лише в останні п'ятнадцять років [2; 13; 4; 11; 14; 3; 31]. На матеріалі Лівобережної України питання комплектації павлівського корпусу городничих донедавна спеціально не досліджувалось, але неодноразово принагідно згадувалось у зв'язку з сюжетами про відкриття Малоросійської губернії, долю лівобережних міст-фортець на зламі XVIII-XIX ст., ревізію малоросійського воєнного генерал-губернатора О.А. Беклешова навесні – влітку 1799 р.